

ספרות המלחמה של מדינת ישראל - פרק ד': מנוחה ונדונים

ס. יזהר: „חירבת אל חזעה“

את האחד שבשורש שני הקולות. את האדם. ורק אחרי כן אפשר לחלקו. אבל אותו אין יזהר תופס ולכן פורזים באור ה„טוב“ וה„רע“ שלו מבלי שמורגש משקל האי שירות שהם קשורים אליה, ושמבלעדיה אין הם מענינים יותר מויכוח בין „חרות“ ו„על-המשמר“ על בעית היחס לערבים.

את המעוות הזה לא יתקנו שום אפקטים, מהם זולים ומהם טובים, שמכניס יזהר ל„חירבת חזעה“ מתוך מגמה לעשותה לספור ויהי מה. מלאכותית מאד היא למשל הזכרתה הפתאומית של רבקה'ה בע' 28 המכוונת ליצור את הקונטרסט בין זכרון הנערה העדינה והיריות האכזריות שבאות מיד. מגמת הסופר ליצור את הניגוד הזה מורגשת הרבה יותר מהניגוד עצמו. יפה וחזק מאד הוא לעמ"ז תאור מעשה הסיח, שניצב מיד חי לנגד עיני הקורא ויוצר על נקלה את הניגוד שלשמו הוזעקה קודם רבקה'ה ללא הצלחה. אבל כל אלה הן נקודות שאינן יכולות לקבוע, הן לחיוב והן לשלילה, את גורל היצירה בכללה.

חוסר הצומת האנושית המקשרת בין הטוב והרע וכן בין שאר הניגודים שמבפנים, היעדר ההתעמקות באדם המסוים — הוא גם בבואה לכשלונו של יזהר לגשר בין גבוריו הישנים והחדשים, בין אנשי המוסר והעמל שבספריו הקודמים לבין כנופית המרצחים היהודים הצעירים (לפי תאורו) שבספרו האחרון. מה קרה לאנשי „בחורשה אשר בגבעה“? מהו סוד המעבר מהם לאנשי „חירבת חזעה“? וכיצד נהפכו „יפי-הנפש המבקשים להצפין את יפי נפשם“ לסדיסטים הגרועים מהנאצים, משום שלנאצים היתה לפחות תורת גזע ואלו אלה באורו של יזהר, רוצחים פשוט מתוך שעמום! — אין ספק שליזהר אין שום תשובה ממשית על השאלות הללו. מראשית ספרו ניכר שהוא עצמו מופתע ונרעש מהתנהגותם האכזרית של גבוריו החדשים. אלא הסדיסם בא עליו כרעם משמים והוא אינו יכול לעשות יותר מאשר לכעוס. הכעס המופתע הזה ותפקיד המוכיח בשער שהוא נוטל על עצמו הם שאינם מאפשרים לו להתייחס אל גבוריו כאל בני אדם ולהזדהות עמם אפילו הזדהות ספרותית. אבל כשלונו הנוכחי של יזהר מראה לא רק את קוצר תפיסתו לגבי גבוריו החדשים. הוא מעמיד בסימן-שאלה גדול את הצלחתו המוסכמת כביכול בספריו הישנים. הוא מוכיח כי בנפשות אנשיו ההם התרחשו תהליכים שקצרה ידו מלתפסם ושלמראה פירותיהם שהבשילו פתאום, נודעזע מבלי להבין איך קרה הדבר. המינימום הנבואי של כל אמן שמתוך כשרון ההזדהות התהומי שלו מעלה דברים שאחרים לא יכלו עדיין לעמוד עליהם ושעתידיים עוד לתת את אותותיהם — חסר לו לחלוטין והדבר מעורר חשד כבד לגבי הצורה שבה הבין ותאר את המציאות שחלפה. במקום להפתיע את המציאות — הפתיעה המציאות אותו.

התהום העמוקה שנתגלתה בין תכונות פנימיות מכריעות הקיימות בפועל — כמבוכה וכסדיסם, לבין תאורי האידיאליזציה והאינטלקטואליזציה שלהן הקיימים בספרות המלחמה — משלימה עכשו את שרשרת גורמי הכשלון של ספרות המלחמה הישראלית בהעלותה את הגורם הראשוני החשוב ביותר מבחינה של בקורת אמנותית — השקר. מתוך השואת עלילותיהם המאורעות מצות של הסופרים לכחות האמתיים הפועלים בנפשם מתברר שהתנאי היסודי ליצירה הספרותית — האמת — שיסודה בהזדהות העמוקה ללא-תנאי עם גבורי היצירה — נעדר כמעט לחלוטין מדרך עבודתם של הסופרים הישראלים אשר גם בחושם במעומעם את קיומם של מחזות נפשיים שאינם עולים בד בבד עם מושגיהם — הם מוסרים עליהם בדרך מלאכותית ומזייפת שרק מבחינה טכנית אפשר לקרוא לה בשם ספרות. (זוהי גם הסבה שכדי לחשוף את המחזות הללו היה צורך ללכת לרוב סחור-סחור ולעקוף את מאמציהם השכלתניים של הסופרים). אין פלא אפוא שיצירתו החדשה והאחרונה של ס. יזהר „ספור חירבת-חזעה“ החותרת דוקא להכרה ישירה בקיומם של המבוכה והסדיסם מתוך מגמה לרפאן — מעוררת ענין לבקורת.

מבחינה טכנית מגלה שוב יזהר את עצמת יכולתו: שטף הספור, המעבר החפשי מקטע לקטע ומפרק לפרק, הבנין האסתיטי, תאורי הטבע — כל אלה שרירים וקיימים ומעידים שוב על הכשרון. אבל נקודתו החלשה של יזהר מאז, הפרט, קשייו בעיצוב יחידת-אדם, מגיעים כאן לממדים כאלה שמעבירים את „חירבת-חזעה“ על כל הישגיה — מתחום הספרות לתחום הראפורטז'ה. נקודת המוקד היא על-אף-הכל גודש המאורעות החיצוני ועל-כן, למרות ההתענינות הראשונה, אין שום רצון לחזור ולקרוא שנית את היצירה. הנקודה שהיתה צריכה להעמיק את מהלך המאורעות — המאבק הנפשי של המספר הנגרף מצד אחד עם השתוללותם הסדיסטית של חבריו המתעללים בערביי כפר אחד ומוטרד מאידך בלי-הרף ע"י רגשות אשמה — נקודה זו נמסרת בצורה סכימאטית שיכולה להתאים כמובן לכל אדם אבל אינה מעלה שום טיפוס.

„בו ברגע נתחלחלתי משום-מה (כמה „תמים“ הוא „משום-מה“ הזה. כאלו שאין אנו יודעים משום מה — ש. מ.) ובעוד ידי נטויה בהתלהבות שכרון לעבר הבורחים שגיליתי, הרגשתי שמישהו צועק אחרת בי, כצפור פצועה, ועודני נפתע משני קולות אלה, וגבי הטיח שם כמה צרורות... (ע' 31).

ואח"כ שוב:

„מישהו בתוכי נשתנק“ (ע' 33).

וכן הלאה. אין לך דבר יותר קל מלתאר מאבק נפשי בשני קולות. אחד טוב ואחד רע. הכל נעשה או כל-כך ברור. אבל דוקא הברירות הזאת נוטלת מהמאבק את יסודו החשוב ביותר, את החיים. החיים דורשים לתפוס

שנלחמנו לא כדי להשיג משהו אלא משום שהתקיפו אותנו — אין יזהר מבין למה צריך להמשיך להילחם לאחר שכבר אין מתקיפים אותנו. יזהר אינו פותר בכלום את הריקנות הזאת, שהתחילה זמן רב לפני שעמד עליה. על-כן הוא שותף לתוצאותיה הסדיסטיות, ותהיינה השקפות המוסריות נאצלות כאשר תהיינה. אם מיועדת „חרבת חזעה“ להיות כתב-אשמה — הרי הנאשם הוא ס. יזהר.

לא כאן המקום להתוכח על הבעיה האקטואלית של היחס למסתננים הערבים אשר אותה מתכוון יזהר להציג. גם מגמות פוליטיות-מוסריות אחרות המתגלות בספורו כגון השימוש ב„אל נקמות הופיע“, שמעולם לא נקט בו יזהר כשהיה המדובר בחורבן יהודי — מעלות גיחוך רב — אך אינן ענין לבקורת ספרותית. חשוב רק שגבורי „חרבת חזעה“ אינם הורגים ערבים מפני שהם שונאים אותם על מה שעוללו, נוקמים בהם, או רוצים באמת לגרשם אחת ולתמיד. הם הורגים ערבים מתוך תענוג סדיסטי, מתוך תשוקת ציד (לא לחנם משתמש גם שחם במונח „צדנו שבוי“) — כשם שהם הורגים גים את החמורים והגמלים והחתולים. כל ההנמקות האחרות הן רציונליזציות טפלות למניע האינפנטילי היסודי שלהם ויצירתו של יזהר היא עדות נוספת לכך שחוסר השנאה החיובית צועד יד ביד עם הסדיסם.

התהום שמתגלה בין כשרונותיו של יזהר לבין הריקנות הנפשית שלו אינה מיוחדת לו בלבד. היא מתבלטת במיוחד בספוריו משום שכושר התרשמותו והבעתו עור לה לאין ערוך על כשרונות חבריו, אבל היא אפינית לכל ספרות המלחמה הישראלית שהיא מטופלת בכשרונות וחסרה כל תוכן. טראגדיה זו של הספרות מאפשרת לגלות קוים חשובים נוספים במערכת הנפשית של בן הארץ משום שלמעשה אינה אלא בבואה לטראגדיה היסודית שלו, טראגדיה של כחות-נפש אדירים שאינם יכולים למצוא פורקן ואובדים באפיקים מרופשים.

בראש וראשונה מתגלה התוגה כיסוד לואי חשוב. התוגה היא תופעת לואי טבעית לכל מבוכה ופסיביות, על-כן טבעי מאד למצוא אותה מרחפת תדיר בספריו הראשונים של יזהר, ואין ספק שלזכות תחושתה הנאמנה זכה בהם להצלחות חלקיות ניכרות. אבל התוגה היא לא רק תופעת לואי למבוכה אלא גם ובעיקר תוצאה הכרחית ממצב של עצמה (ע' קמוצה) נפשית דינאמית שאין לה מתח להימתח עליו והיא נשארת באלמותה.

ש. מרדכי

(סוף יבוא)

אף-על-פי-כן כדאי לעקוב אחרי התפתחות המאורעות ב„חרבת חזעה“ כדי לגלות שוב את המהלך של הריקנות המובילה לסדיסם שהודגם כבר ביצירות שחם, פיינר ועוד. הריקנות מופיעה כאן בדמות שכיבה בטלנית של האנשים לפני התחלת הפעולה:

„נשארנו שכובים ומחרישים. כל-כך היינו יודעים ידוע היטב מה יאמר מי, ומי יאמר מה, וגם כיצד יעשה שפתיו כשיאמר מה שיאמר, ואפילו כיצד הוא נוהג להחרש, כל אחד מאתנו, עד שהיית מתעורר למהר ולחדש את הפטט לולא העצלות... ואח...כ...“ ומשהו אחר, אחר מעיקרו, וקודר, זרוע בקרב-קרבו וכלום לא יועיל...“ (ע' 18).

ומיד לאחר-מכן, מתוך החדלון והריקנות, מופיע הסדיסם — בלבוש מוכר:

„מה אתה אומר איזה כח חיים עצום יש לחמור“ אמר האלחוטאי.

„מה פתאום?“ אמר שמואליק.

„אתמול דפקתי אחד בשלושה כדורים ולא מת.“

„איפה דפקת לו?“

„אחד פה בצואר. אחד כאן בראש מתחת לאוזן, והשלישי על יד העין.“ (ע' 18).

אבל ממש כשחם ואחרים אין יזהר מגיע לשרשים הפנימיים של הסדיסם והריקנות אלא רק מזכיר אותם, ומבחינה ספרותית אין זה משנה אם לשבה או לגנאי. לגבי דידו אלו הם פירות של שלושה חדשי בטלה בצבא ותו-לא. לפני חצי שנה היה מסוגל לכתוב על אותם האנשים סיפור שכולו שיר הלל לאומץ-לבם ולרמתם המוסרית. ומי יודע אם עוד חדשיים, כשישתחררו מהצבא, לא יהפכו להיות בשבילו שוב „יפי הנפש“. האמת היא ששרשי הריקנות והסדיסם של הגבורים החדשים נעוצים עמוק עמוק בערכים המוסריים כביכול של גבוריו הישנים, שטופחו על ידו באהבה רבה כל-כך. וכבר הגיע הזמן שתיחשף הונדאליות המונחת ביסוד מוסר ה„אין-ברירה“ המוליד בהכרח את הפסיביות והריקנות. כפי שהוכח בראשית הפרק. הנה-כי-כן, קל מאד להפוך מאידיאליזטור למזכיר בשער. קשה יותר להיות פשוט סופר ולראות את הדברים בשלמותם.

מלחמתו של יזהר בסדיסם היא, איפוא, רק מן השפה ולחוץ — ואין זה משנה מה הוא חושב עליו בהטפתו. הוא שותף לריקנות גבוריו. הוא אינו יכול להעניק להם שום ערכים ממשיים אקטיביים מלבד אהבה מפשטת לטבע שאינה יכולה להקלט על לב ריק. מאחר